

וויפיל מאל פאסקנט דער משנ"ב נישט וויא דער פמ"ג, און דער פרמ"ג אליין האט נישט אלעס געזעהן דא, און דער לשון פון פמ"ג אליין "י"ל" איז נישט א לשון פון א פסק מוחלט וואס מען קען נישט אוועק גיין פון עס".

בענין שמועות שונות בענין דעת הגאון מוהרי"ש אלישיב שליט"א בענין לבישת "תכלת" (גליון י"א עמ' קלט וקמב). בעקבות הפרסומים באור ישראל תשובתו בנידון נדפסה בקובץ "הליכות שדה" גליון 109 שבט תשנ"ח. ע"ש. ובעצם נידוני התכלת מצאתי אריכות גדולה בסוף ספר שלחן מלכים מהדורא שניה מאת הרב משה צבי לאנדא דיין קליינווארדיין (ניו-יארק תשל"ה) דף רי-ריג.

בברכה ד. יצחקי

מקור לאמירת תהלים מהנאונים

לכבוד רבעון התורני "אור ישראל" כשמו כן הוא

ראיתי מאמרו המקיף של הרב נחום גרינוואלד בגליון ט"ו, הדן על "ספר תהילים השתלשלות אמירתו, ובעמוד קנ"ה בפרק "מקורות ורשמים" הוא נסה לפענח איזכורים ראשונים שאנו מוצאים קריאת ואמירת תהילים וז"ל: בכלל נראה לי שתפוצת אמירת תהילים עתיקה מאוד בודאי כבר "מתקופת ראשוני הראשונים", אמנם מסופקני אם היו הדברים מגובשים ומקובלים לחשובי העדה; להיפוך, נראה שצמח הדבר דוקא מלמטה, משכבת המון העם, עד שעם הזמן התפתח הדבר ונהפך למנהג קבוע, להלן רשמים או איזכורים אגביים למנהג זה בדברי כמה "מהראשונים", (1) בתשובת הרמב"ם... (2) בספר המספיק... הרי עדיות על אמירת תהילים כבר במצרים של הרמב"ם... (3) באגרת החשובה לר"י... (4) בתעודה נדירה... ע"כ תוכן דבריו.

הרי הנית יסוד שהמקור הראשון הוא מהראשוני הראשונים הרמב"ם וכו', וכן הוא מסופק אם היו הדברים מקובלים לחשובי העדה, ומביא רא"י לזה בהערה 25 מדברי ה'צדה לדרך' שזה צמח דוקא מלמטה.

אדם וגו' עד סוף ויצא אין שום פתוחה וסתומה וע"כ הוא למדרש כמו שכתב שם השפ"א שלא הסיח דעתו. משא"כ פרשת מקץ נש לה פתוחה בתחילתה עכ"פ.

ש"ר נזיהיים שאל על שיטת המחבר שמברכים על טלית קטן להתעטף. וכתב הט"ז שנוסח הברכה כמו לישב בסוכה. ושאל הרי לישב מובנו העכבה בסוכה. אבל בט"ק יותר טוב לכוך על לבישה. ולא כתב איך רצונו שיברכו. שהרי הרמ"א כתב שיברכו על מצות ציצית עי"ש.

הט"ז התכוין שהיא מטבע שטבעו חכמים בברכה ואין לשנותה. והרי גם בט"ק צריך שיהיה כדי עטיפת קטן עכ"פ ואם לאו פטורה. ועי"ש סימן ט"ז ובמפרשים. והתורה אמרה גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה, ולא אשר תלבש. ולכן צריך עטיפה. וזוהי ברכתה.

בברכה מרובה ורוב הצלחה

ידידכם, ירמי' מנחם כהן

דיין ומו"צ - מח"ס והרים הכהן, אנטווערפן

בענין ניקוד ביקרותיך בתהלים, פמ"ג, תכלת

לכבוד מערכת "אור ישראל" לאוי"ט,

יישר כחו של הרב א. ח. קליינמאן שהביא תניא דמסייע יקר סהדותא של הפרי מגדים שגם בימיו היו דפוסים מדוייקים של תהלים "ביקרותיך" ע"פ ניקוד בן-אשר — ואין כל חדש תחת השמש, ומאז עד עתה עדיין היא מחלוקת, ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד עד ביאת הגואל. ותו לא מדי.

ובענין נוסחאות הפמ"ג, יש להעיר שהרבה מדבריו לא נתקבלו למעשה, או שנתקבלו רק על ידי חוגיים מסויימים. מי נוהג לומר "בורא נפשות רבות וחסרונם" במ"ם, יתגדל ויתקדש בקדיש בציר"י (מלבד חוגי הליטאים הנוהגים כן ע"פ "מעשה רב"), עשרת הדברות תמיד בטעם התחתון, וכו'.

גם הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א לאחר שהראתי תגובתי בגליון י"ד ותגובת הרב קליינמאן על דברי הגיב על דבריו בזה"ל: ער האט גאר נישט געענטפערט —

מכל הנ"ל מוכח ובוולט בעליל שלא עלעל בין עלי "ספרות הגאונים" בתשובות הגאונים "שערי תשובה" סימן נ"ב, ובתשובות הגאונים ליק סימן נ"ט, ובאוצה"ג שבת סי' י"ז, ובספר "העתים" (לרבנו יהודה אלברצלוני) עמוד 222, מובא תשובה מרב האי גאון וז"ל: (העתקתי כפי שמובא בהעתים) "ונשאל לרכינו האי גאון ז"ל ולא יקרא לאור הנר אמר רבה ואפי' גבוה שתי קומות ומצאנו בפירושי אדונינו נטריה רחמנא דהלכה כרבה ומנהגנו כאן בקירוואן בבתי כנסיות מתקבצין אנשים בכל ליל יום הכפורים ופעמים כלילי שבתות וקורין "תהלים" (ליק: וקורין התהלים) לאור העשיות במקראות, יש הפרש בין רבים בבית הכנסת ליחידים בבתי וכו' עיי' ש"עכ"ל הנוגע להענין, הרי לפנינו תעודה מתקופת הגאונים מרב האי גאון, שבקירוואן היו אומרים כציבור תהלים כלילי שבתות וכליל יוה"כ (ויתכן דלזה מרמז השל"ה מובא בהמאמר עמ' קנ"ח "והוא מנהג ותיקין". וראה מש"כ המאירי בחיבור התשובה עמ' 520).

עוד תעודה יותר קדומה היא תשובה מרב נטרונאי גאון, ואכן מתשובה זו ראוי מפורשת דאמירת תהלים היה דוקא לפשוטי העם, מובאת בתשובות הגאונים ליק סימן פ"ז, ובתשובות רב נטרונאי גאון מהדורת ברודי סימן כ"ד, ובאוצה"ג ברכות בתשובות סי' מ"א, וז"ל: עוד לו (לרב נטרונאי), וששאלתם שיש בתי כנסיות שמתקבצים הצבור ואומרים פרשיות שבספר "תהלים" בשבת וכיו"ט, ובר"ה ויוה"כ מוסיפין פרשיות ועד שהצבור מזמרי (משמע שהיו מזמרים התהלים ולכאן זה ראוי למסקנת הרב גרינוואלד בעמ' קנ"ה בביאור שיטת רס"ג עיי"ש, וכן ראוי לציין תשובת ר' שמואל בן עלי גאון, נדפס ב"תצליל" כך י"א (20) תש"ס עמ' 12-13 ומשם בתורתן של גאונים כך ו' עמ' 429-430, בא"ד בזה"ל: "ואם אמר דברי תהלות וחושבחות בלווי "כלי זמר", אפילו הכי אסור כי דבר כגון זה מותר רק ללוויים בבית המקדש, לפי חוקים מיוחדים וכיוצא בהם אסור בארץ טמאה כמו שנאמר איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר..." עכ"ל, מפורש מדבריו דהאיסור הוא דווקא ב"כלי זמר", אכן יש להעיר מה שמצאתי ב"סבוב ר' פתחיה מריגנשפורק"

(ד"א תתקלה-מה) מבעלי התוס' אחיו של ר"י הלבן, שמספר על מסעותיו, נדפס ב'אוצר מסעות' מהדורת י"ד אייזנשטיין, ובעמ' 53 מספר מה שראה בבבל וז"ל בא"ד: "...ויש בחור שיש לו קול נעים ואומר מזמור בקול נעים, בחולו של מועד אומרים המזמורים "בכלי שיר", ויש להם מסורת באיזה נגונים (=ששרו הלוויים במקדש), ועל עשור בכנור יש להם עשר נגונים ועל השמינית שמונה נגונים, ועל כל מזמור יש כמה נגונים, עכ"ל, ואם יש צד של לא תעשון, מה הנפק"מ בין חוה"מ לשאר ימים (ומשמע שהיה להם מסורה מדור לדור והרי רס"ג היה גאון סורא בבבל, וכן ר' שמואל בן עלי גאון היה ראש ישיבת בגדד בבבל), ועדיין הדבר צריך בירור איזה היתר מצאו לומר בכלי שיר התהלים בחוה"מ, וראה גם ב"ויכוח הרמב"ן" (מלחמת ה') אות צ"ג ב"כתבי הרמב"ן" כך א' עמ' שי"ז, ויש להסתפק בכוונת דבריו עיי"ש, אגב על שיטת רס"ג בגנזי שכטר ח"ב עמ' 436) מתחילין תלמידים ושונים ודורשין ועוסקין בתורה עד קרוב לב' שעות ואז"כ מתפללין מהו לעשות כן מאחר שהגיע זמן ק"ש מותר להתחיל ולשנות וכו' עיי"ש.

ועוד יותר אנו מוצאים בתשובות הגאונים אסף מק"נ תש"ב סימן כ"ו, תשובה ערבית ומתורגם בעמוד 108 וז"ל: ושאלת: אנשים שהיה מנהגם שכל יום שבת ומועד היו באים מבעוד לילה לבית הכנסת וקוראים קצת מן "התהלים" עד הזמן שצריך להתפלל, אלא שבעשרת ימי התשובה וביום הכפורים לא היו קוראים מהם כלום (פלא למה?), ובא מי שהכריח אותם לעזוב (=מנהג זה) וללמוד מעכשיו במקום זה תלמוד ומשנה והלכות, ואלה הקוראים את התהלים אינם בקיאים בזה, והבקיאים בו כל אחד מהם לומד ב[כל] פעם דבר, המותר לעזוב [מנהג] זה, והאם הציבור צריך לשתוק עד שאלו גומרים, ועוד, התלמידים הללו אי אפשר להם ללמוד... על פה, ועד הזמן שתתכן קריאתם [בספר], הרי כבר עבר זמנה... (התשובה חסר בספר וחבל), מתשובה זו יש ללמוד כמה דברים א— שבא אחד ורצה לבטל המנהג, ב— הרי מפורש מזה דוה היה תחת ת"ת ולא לתפילה, וכמובן היו אומרים זה דוקא ההמון עם.

אמרי פי הייתה שגורה בפי כי לאחר שסידר דוד שבחה של תורה באותו מזמור השמים מספרים [כבוד אל] תורת ה' תמימה — עדות ה' — פקודי ה' — מצות ה' — יראת ה' — משפטי ה', שהן ששה כנגד ששה סדרי משנה, וחמש תיבות בכל אחד כנגד חמשה חמשי תורה, בקש רחמים בסוף המזמור, ואמ' יהיו לרצון, כלום' שיקבלו עליהם שכר כנגעים ואהלות, ולא תהילים בלבד אלא כל הכתובים כולן הן בכלל מה שאמרו למקרא צריך לברך, ואתה הוספת ראייה (מאגרת) [מאגדת] מזמור' ע"ה, וכל שכן שהוספת ודבר מסור (כי דינו) [בידינו] שכל כ"ד ספרים ברוח הקודש נאמרו ומטמאין את הידים, ותורה הן וצריכין ברכה, עכ"ל הרי לפנינו דזה נתקבלה הלכה למעשה.

מרדכי מנחם האניג

הערות שונות

לכבוד מערכת הנכבד אור ישראל?

בגליון יד, ע' צ"א תמה על שו"ע הרב של"ו שאסר להוסיף מים בשויו"ט מסי' תרנ"ד דמבואר דמותר, ולק"מ דשם לאו תיקון "כלי" מיקרי, שאינו לתשמיש אלא למצוה בעלמא, ולכן ציין הרב עצמו לתרנ"ד לומר דרק שם מותר משא"כ הכא דהוא טורח לתקן כלי.

שם, תמה על האגרא דפירקא שכ' על הזוה"ק שכ' דש"ץ א"י להוציא בק"ש, דהוא נגד גמ' דידן, וכ' הכותב פלא על גאון גדול ובקי כמותו ששכח לרגע ממג"א סו"ס ס"א דמזכיר זאת בשם מהר"ם אלשקר, ואני אומר בלשונו פלא לחשוד גאון גדול ובקי כמותו ששכח לרגע, דעי' במג"א שם שמביא קו' האגרא דפירקא בשם כנה"ג, וציין ע"ז "עי' בסי' נט", והיינו כמ"ש הלב"ש דרק בעשרה אפשר להוציא, וזה נכון ליישב ד' מהר"ם אלשקר, אבל האגד"פ מקשה על הזוה"ק דשם א"א ליישב כן דהא מיירי מש"ץ דהיינו בעשרה, וזה ודאי נגד תלמודא דידן, דבי' ודאי דיכול להוציא, (ומכאן הערה לכל הכותבים כשיש תמיה על גאון קדוש לא ליצא בכותבות הגסה, רק לומר לא זכיתי להבין מקוצר המשיג ועומק המושג ודי בזה).

מה שהניח יסוד בעמ' קס"ב שהמקור הראשון שאמירת תהילים בתורת תפילה, הוא ה"שערי אורה" לר"י ג'קטליה, דומה שיש מקור יותר קדומה ב"אלה המסעות שעשה ר' יעקב שליח משיבת רבינו יחיאל מפאריש" (מבעלי התוס', ששלחו אותו בשנת ד"א תתקפ"ח) והביא עמו אלה סימני הקברות, נדפס ב'אוצר מסעות' הנ"ל, וז"ל בעמ' 68: במירון יש מערה לשמאי והלל ותלמידיהם סך כלם שלשים ושנים, ושם מתקבצים ישראלים בפסח שני ומתפללים שם "ואומרים מזמורים", וכשמוצאים מים בתוך המערה כלם שמחים שהוא סימן שתתברך השנה, והרבה פעמים שלא ימצאו שם מים ובעת התפלה היו באים המים כהרף עין, עכ"ל, הרי משמע שהיו מתפללים שתתברך השנה, באמצעות "מזמורים", וכן הוא בלשונו ב"עניני א"י לתלמיד הרמב"ן" נדפס בנספחים לספר 'כפתור ופרח' הוצאת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, כרך ב', בעמ' ת"נ.

מה שמביא בפרק "הקריאה כדביקות וכלימוד מקרא והלכה", בעמ' קנ"ט-ק"ס, כמה שיטות אחרונים האם אכן נתקבלה תפילת דוד, שיהיו קורין בהם והוגין בהם ונוטלין עליהם שכר כנגעים ואהלות, ומביא שם שיטת רבי חיים מוואלוזין ב'גפשי החיים' — "וגם מי יודע אם הסכים הקדב"ה על ידו בזה" וכו', ומביא כנגדו שיטות אחרות, הבעל התניא ועוד, וכן מביא בהערה 45 כמה אחרונים שנקטו זה הלכה למעשה, יש להעיר תשובת הראב"י אב"ד בעל האשכול, שנמצא בכ"י מוסקבה — גינזבורג 566, סי' תש"א, ומעתיקו ש. עמנואל, בתיאורו על כ"י הנ"ל, ב"מגנזי המכון לתצלומי כת"י העבריים" (הוצאת בית הספרים ירושלים תשנ"ו, וחלק מתשובה זה כבר נמצא בכ"י ביבנטי ח"א ומעתיקו י. תבורי ראה בתורתן של גאונים כרך ו' עמ' 320 סי' מה, ולא נדפס בתשובות ראב"י אב"ד מהדורת קאפח) בעמ' 29 וז"ל: ובעשרת ימי תשובה כך מנהג לברך ברכת התורה, לעסוק, והערב, ואשר בחר, ולשנות הלכה אחת, ומשנת איזהו מקומן, או ממשניות אחרות, ואחר כך תהלה לדוד, כי הכתובים תורה הן, והן בכלל שאמרו למקרא צריך לברך (ברכות יא:), והראיה של ויהיו לרצון